

POROČILA IN OCENE

Tone Zorn

NOVA JUGOSLAVIJA IN VPRAŠANJE SEVERNE MEJE 1943—1945

1. Komunikacijo o koroškem vprašanju v letih 1943—1945 omejujeta predvsem dve dejstvi: po eni strani strogo odmerjeni čas, po drugi pa razpoložljivi viri in literatura. (Tako mi žal niso dostopni nedavno izšli spomini britanskega zunanjega ministra A. Edna.) Zato lahko problem, ustrezno problematiko le nakažem, ne morem pa se spuščati v podroben prikaz tega vprašanja. V tem okviru obravnavam predvsem tri vprašanja: odnos voditeljic protihitlerjevske koalicije do avstrijskega problema, specifični položaj Koroške med drugo svetovno vojno v primerjavi z drugimi pokrajinami velikonemškega rajha, posebej pa se ustavljam ob koroškem vprašanju, ko je stopilo v kritično fazo v pozni pomladi 1945.

2. Kadar govorimo o obnovi avstrijske državnosti po zmagi nad nacizmom, se ustavimo ob znani moskovski deklaraciji ZDA, ZSSR in Velike Britanije z dne 1. novembra 1943, s katero so tri podpisnice izrazile voljo po obnovitvi avstrijske države, hkrati pa opozorile Avstrijce, da se nikakor ne morejo izogniti odgovornosti za udeležbo v drugi svetovni vojni na strani hitlerjevske Nemčije. Poudarile so tudi, da se bo pri končni ureditvi po zmagi nad nacizmom upošteval tudi njihov lastni prispevek za osvoboditev.¹ Na tem mestu se ne moremo spuščati v problematiko avstrijske rezistence,² pač pa nas zanima, katere cilje so z zadnjo formulacijo zasledovale posamezne podpisnice z moskovsko deklaracijo, posebno še, ker je igrala deklaracija po letu 1945 eno od postavk jugoslovanske argumentacije v dialogu z zahodnimi zavezniki, pa tudi z Avstrijci ob odprtem koroškem vprašanju.³

Da je bil primarni pomen deklaracije poziv k odporu proti Hitlerjevi Nemčiji, potrjuje uradno poročilo o moskovski konferenci z dne 2. novembra 1943: »Predvsem je izerpna in iskrena razprava tekla o ukrepih, ki jih je storiti, da bi skraj-

* Komunikacija na IV. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Sarajevu od 16.—18. novembra 1965.

¹ Tekst dela moskovske deklaracije, ki se dotika Avstrije prinašam po knjigi Johna Maira *Four-Power Control in Germany and Austria 1945—1946*. London 1956; slovenski prevod pa članek Lojzeta Umeta *Odgovornost Avstrije za vojno in naše zahteve*. Ljudski pravnik 1948, stran 197.

² Za avstrijsko rezistenco prim. Otto Molden, *Der Ruf des Gewissens*. Wien 1958; Herman Mitterächer, *Kampf und Opfer für Österreich*. Wien 1963; Friderich Engel — Janosi, *Remarks on the Austrian Resistance 1938 — 1945*. *Journal of Central European Affairs*, julij 1953, str. 105—121; Ludwig Jedlicka, *Der 20. juli 1944 in Österreich*. Wien 1965; Herbert Steiner, *Zum Tode verurteilt*. Wien 1965; isti, *K voprosu ob istoričeskom razvitii avstrijskogo dvizenija Soprotivlenija* (referat na mednarodni konferenci o zgodovini rezistence v Varšavi od 15—19. novembra 1962) in v treh delih navedena literatura.

³ Gl. npr. Saopštenje o zločinima Avstrije i Avstrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda. Beograd 1947.

šali vojno proti Nemčiji.«⁴ Vendar pa zajema zaradi različnih gledanj obeh zahodnih zaveznic na eni in Sovjetske zveze na drugi strani resolucija dva med seboj prepletajoča se vidika. To sta vidik prizadevanj za restavracijo avstrijske države in vidik pričakovanja aktivnega protinacističnega boja avstrijskega prebivalstva. Če še pomislimo, da je bila moskovska deklaracija podpisana manj kot dva meseca po italijanski kapitulaciji, je tem bolj razumljivo, da so želeli zavezniki omogočiti Avstriji, prav tako kakor Italiji, da prispevata svoj delež v boju proti nacizmu.

Kaj pa posamezne podpisnice? Vsekakor je imela pri nastanku avstrijskega dela deklaracije vodilno vlogo **Velika Britanija**. Če posežemo nekoliko nazaj, je že 12. novembra 1939 govoril Churchill, takrat še prvi lord admiralitete, o obnovi avstrijske samostojnosti. Čez leto dni (9. novembra 1940) je podčrtal, da je Avstrija ena izmed dežel, zaradi katerih je Britanija izdržla svoj meč. Zatem je 9. septembra 1942 britanski zunanji minister Eden dejal v spodnji zbornici, da je med vladnimi smotri tudi osvoboditev Avstrije. Vsekakor je bila britanska politika do avstrijskega vprašanja določena 2. februarja 1943, ko je lord Carnborn zatrdil zgornji zbornici, da je med britanskimi vojnimi smotri tudi »osvoboditev avstrijskega ljudstva ... nacistične dominacije«, dodal pa svarilo, da morajo na prihodnji politični status dežele »vplivati dogodki v Avstriji in izven nje od sedaj pa do zmage zaveznikov ... in da mora biti odvisen od prihodnjega vedenja Avstrijcev samih, katerih velika večina ... se sedaj bojuje v vrstah naših sovražnikov«.⁵ Znana je tudi Churchillova zamisel o ustanovitvi velike podonavske konfederacije s sedežem na Dunaju.⁶

Do moskovske konference pa so bile nasprotno pasivne **Združene države Amerike**, in to kljub izjavi njihovega zunanjega ministra Cordell Hulla dne 28. julija 1942, da ZDA niso nikoli priznale priključitve Avstrije k Nemčiji.⁷ Po Johnu Mairu je na ameriško pasivnost vplival tudi nejasen koncept ZDA o nemškem vprašanju po koncu druge svetovne vojne, vojna na Pacifiku in vpliv predvojnega ameriškega izolacionizma. Iz dni moskovske konference pa je ohranjen zapisek iz dnevnika tedanjega ameriškega vojnega ministra Simsona z dne 28. oktobra 1943: »Nismo imeli (namreč na konferenci — moja op.) nobene zamisli o potrebi nadaljne ekonomske ureditve, ki bi utrdila mir ... Če postavijo Avstrijo v položaj, v katerem je bila po versajski pogodbi, pred petindvajsetimi leti, bodo znova napravili iz nje državo brez moči in zdelo se je, da sploh niso mislili na to.«⁸

O stališču Sovjetske zveze je ob obisku Moskve pisal še decembra 1941 Eden Churchill. Po prvem sestanku s Stalinom mu je sporočil, da so Sovjeti »za restavracijo Avstrije kot neodvisne države.«⁹ W. L. Stearman ob tem povezuje Stalinov predlog iz leta 1944 o zvezi južnonemških držav Avstrije, Bavarske, Würtensburga in Badena bolj s Stalinovo željo po razdelitvi Nemčije, kot pa z naklonjenostjo do avstrijske države.¹⁰

Prvotna osnutka moskovske deklaracije sta pripravila London in Washington, obveljal pa je ameriški osnutek. John Mair (stran 279) piše, da je prišlo ob formulaciji zadnjega odstavka deklaracije med Angloameričani in Sovjeti do bistve-

⁴ John Mair, nav. d., stran 273.

⁵ Prav tam, str. 273—275.

⁶ Winston S. Churchill, *The Second world war*, 1954, VI, str. 210, 504.

⁷ William Lloyd Stearman, *Die Sowjetunion und Österreich 1945—1955*, stran 15 (op. 7).

⁸ John Mair, nav. d., str. 276—277.

⁹ Winston S. Churchill, *The Second world war*, III, stran 558.

¹⁰ Prim. tudi Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs*, 1961, stran 528.

nih razlik, ki so se kazale tudi v letih po drugi svetovni vojni, predvsem ob stališčih Jugoslavije do avstrijskega in koroškega vprašanja. Na konferenci sta namreč zahodni zaveznici zavrnila sovjetski odstavek v formulaciji, po katerem bi bila Avstrija obtožena, »da je popolnoma politično in materialno odgovorna za vojno«. Ta formulacija pa je že takrat odkrivala sovjetsko zahtevo do avstrijskih reparacij, zahtevo, ki je v bistvu oteževala podpis avstrijske državne pogodbe tja do 15. maja 1955.¹¹

Rezultat moskovske konference, na kateri so sprejeli omenjeno deklaracijo, je bila tudi ustanovitev posebne posvetovalne komisije treh zaveznic za proučitev evropskih vprašanj, med katera je spadalo tudi vprašanje razdelitve zasedbenih con treh zaveznic, tako v Nemčiji kot v Avstriji. Potem, ko je komisija proučila več predlogov o razdelitvi zasedbenih con na območju Velike Nemčije,¹² je končno sprejela za podlago nadaljnji obravnavi britanski predlog z dne 29. januarja 1945,¹³ ki je prepuščal sovjetski zasedbeni coni na področju nekdanje Avstrije Nižje-avstrijsko in Burgenland, Tirolsko in Vorarlberg Franciji, Salzburško in Zgornje-avstrijsko Amerikancem, koroško ter Štajersko pa Veliki Britaniji.¹⁴

Očitno je, da je britanski predlog posvetovalni komisiji z dne 29. januarja 1945, po katerem bi Britanci zasedli na ozemlju nekdanje Avstrije področje vzdolž nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje, izhajal predvsem iz velike britanske skrbi za ohranitev te meje pred morebitnimi zahtevami nove Jugoslavije. Nedvomno je dalje v povezavi z znanim govorom maršala Tita na proslavi druge obletnice ustanovitve prve dalmatinske brigade 12. septembra 1944 o vprašanih Julijske krajine in Koroške.¹⁵ Ednovo opozorilo ameriškemu kolegi dne 1. februarja 1945, »da bodo britanske sile po predlogu o okupacijskih območjih odgovorne za avstrijsko mejo z Jugoslavijo. Ni izključeno«, je poudarjalo to opozorilo, »da bo maršal Tito hotel okupirati del avstrijskega ozemlja, ki ga zahteva Jugoslavija. Položaj bi bil zavarovan, ko bi tri velike sile povedale maršalu Titu, da morajo meje ostati, kakršne so bile, do mirovne pogodbe, ki bo odločila o zahtevah prizadetih strank. — Stettinus soglašala.«¹⁶

Znova se je Eden dotaknil koroškega vprašanja čez nekaj dni na jaltski konferenci. Po zapiskih člana ameriške delegacije Bohlena je Eden na seji konference 8. februarja sprožil vprašanje jugoslovanskih meja z Avstrijo in Italijo. Uvodoma je omenil, da tega vprašanja sicer ni želel omenjati, vseeno pa bi rad

¹¹ Za to vprašanje januarja 1947 gl. dr. Karl Gruber, *Zwischen Befreiung und Freiheit*. Wien, 1953; dr. Bruno Kreisky, *Der Staatsvertrag und die österreichische Neutralität. Die Zukunft*, Wien 1965, str. 1—9; Janko Pletenski, *Iz pričevanj avstrijskega zunanjega ministra*. Naša sodobnost 1956, št. 2, str. 87—92.

¹² W. L. Stearman, nav. d., stran 18.

¹³ John Mair, nav. d., stran 283.

¹⁴ W. L. Stearman, str. 20—21. V vprašanje razdelitve uprave na Dunaju med štiri zasedbene sile se na tem mestu ne spuščam.

¹⁵ »Danes se bliža ura, ko je treba govoriti o mejah naše države. Mi o tem vsaj v tej vojni nismo govorili, toda zdaj moramo vendarle spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo, za svojo neodvisnost, za boljšo in srečno bodočnost, toda bori se tudi za osvoboditev naših bratov, ki so desetletja zdihovali pod tujim jarmom. S to vojno morajo biti naši bratje v Istri, na Primorskem in Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni ... in živeli svobodno v svoji domovini skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, pa je tudi želja vseh njih. Mi tujega nočemo, svojega ne damo.« Tito, *Borba za osvoboditev Jugoslavije 1941—1945*. Beograd 1945, stran 220.

¹⁶ *The Conferences at Malta and Jalta 1945*. Washington 1955; gl. opombo št. 17.

podčrtal, da bi se mogla ob sovjetski zasedbi avstrijskega ozemlja pojaviti »administrativna vprašanja o mejah«, vprašanja, ki bi jih bilo treba rešiti in o njih želi britanska delegacija predložiti sovjetskim kolegom noto. Molotov mu je odgovoril, da želi poprej proučiti ta dokument, preden bi ga 10. februarja zunanji ministri vzeli v pretres. Dokument je opozarjal, da bodo v primeru osvojitve britanskega načrta razdelitve Avstrije po zasedbenih conah celotne avstrijsko-jugoslovanske meje pod britansko odgovornostjo. Nota dalje pravi: »To nas lahko spravi v težkoče z Jugoslavijo; in čeprav do sedaj jugoslovanska vlada ni zahtevala spremembe štajerskega dela te meje, je postavila svoje zahteve glede Celovca in delov Koroške, ki jih ni mogla dobiti pri plebiscitu leta 1919. Morda bi bilo potrebno upreti se jugoslovanskim naporom pri postavitvi teh zahtev in zavarovati umik jugoslovanskih partizanov, ki bi med operacijami mogli priti na Koroško in jo postaviti pod svojo kontrolo. Vladi njegovega britanskega veličanstva bi bilo neprijetno, da bi bila edina izkušnja v Grčiji prepričati, da bi naše sile stopile v boj z zavezniškimi partizani. Zato upamo, da bo moči skleniti sporazum treh sil o ohranitvi avstrijsko-jugoslovanske meje iz leta 1937 do dokončne ozemeljske rešitve, lahko tudi o skupnih ukrepih, da bi Jugoslavija ohranila in spoštovala to mejo.« Za doseg tega cilja je Britanija predlagala, da se

- a) »do dokončne mirovne rešitve znova vzpostavi avstrijsko-jugoslovanska meja iz leta 1937«;
- b) »da je integriteta te meje v skupnem interesu treh sil in da bosta ZSSR in ZDA podprli vsako akcijo, ki bi jo vlada njegovega britanskega veličanstva smatrala za potrebno pri ohranitvi integritete te meje« in
- c) »da morajo tri sile skupno obvestiti jugoslovansko vlado o sklepkih pod a) in b) in da zahtevajo od Jugoslavije ukrepe za ohranitev te meje«. ¹⁷ — Šefi treh držav so nato sklenili, da se bodo o tem vprašanju dokončno dogovorili po diplomatski poti. ¹⁸

Dostopna dokumentacija dokazuje, da so udeleženske jaltske konference v nadaljnjih razgovorih v okviru evropske posvetovalne komisije sprejele britanski predlog, da jugoslovanske oborožene sile ne morejo predstavljati zasedbene »sile na področju južne Koroške in v omenjenih delih Štajerske ter da so edine zasedbene sile na ozemlju Avstrije pač sile republik ZSSR, ZDA, Velike Britanije in Francije«. Dokumentacija pa tudi dokazuje, da so se tri sile dogovorile, da ostaja koroško vprašanje odprto do sklenitve mirovne pogodbe z Avstrijo. ¹⁹ Značilno je, da je samo Sovjetska zveza pozitivno odgovorila na noto Demokratične federativne republike Jugoslavije z dne 2. aprila 1945, s katero je Jugoslavija zahtevala soudeležbo pri vojaški zasedbi in upravi dela avstrijskega ozemlja, ki bi se raztezalo, kot pravi nota, ob stari jugoslovansko-avstrijski meji med Italijo in Madžarsko. Obsegalo bi posebej — nadaljuje nota — Koroško, katere velik del naseljuje jugoslovansko prebivalstvo. ²⁰ Sovjetska zveza je v odgovoru privolila v okviru britanskega predloga o razdelitvi zasedbenih con v Avstriji, da morajo oborožene sile jugo-

¹⁷ Gradivo maltske in jaltske konference zajema publikacije ameriškega zunanjega ministrstva The Conferences at Malta and Jalta 1945. Washington 1955. Na tem mestu navajam ameriške zapiske na konferenci po izvlečkih, ki jih je marca 1955 objavila agencija Tanjug. Nekaj prevedenih drobcev iz te knjige prinaša dr. Miha Krek v navedenem delu.

¹⁸ Feis (Fajs), Čerčil, Ruzvelt, Staljin. Beograd 1962. stran 745.

¹⁹ Documents on the Carinthies Question. Izd. Ministry for Foreign Affairs of the FPRY, Beograd 1948 (dalje navajam Documents), dok. str. 16. in 17.

²⁰ Documents, dok. št. 18.

slovanske armade zasesti del avstrijskega ozemlja, ki ga je zasedla tretja ukrajinska fronta maršala Tolbuhina.²¹ Kot kaže od leta 1955 v celoti dostopna korespondenca med nekdanjim predsednikom avstrijske republike dr. Karlom Rennerjem in Stalinom aprila in maja 1945, je v drugi polovici aprila ali v začetku maja 1945 tudi Sovjetska zveza sprejela britansko stališče o ohranitvi nekdanjih avstrijskih meja. Ko so namreč sovjetske sile v začetku aprila meseca zasedle kraj Glöggnitz, kjer je živel dr. Renner, je ta takoj našel stik s sovjetsko armado in s pomočjo Sovjetov konec meseca aprila postavil prvo avstrijsko povojno vlado.²² Še pred to postavitvijo vlade je dr. Renner v osebnem pismu opozoril Stalina na trenutno šibki položaj Avstrije ter ga prosil za dobrohotno varstvo pri novem urejevanju Evrope in v mejnih vprašanjih.²³ V pismu, ki je prispelo na Dunaj 12. maja, istega dne, ko so Britanci zahtevali od Jugoslavije vojaško izpraznitev južne Koroške, je Stalin dr. Rennerju obljubil skrb Sovjetske zveze za neodvisnost in integriteto Avstrije. Dejstvo, da je jugoslovanska vlada 19. maja popustila anglo-ameriškem pritisku in sporočila, da se bodo jugoslovanske čete umaknile na predvojno mejo z Avstrijo, pripisuje ameriški pisec D. J. Dallin tudi pritisku predstavnika Sovjetske armade v Beogradu.²⁴ Ameriški in britanski viri kažejo, da so Angloameričani takrat podprli svojo zahtevo po umiku jugoslovanske vojske z avstrijskega ozemlja tudi z oboroženo silo.²⁵ Odbili pa so tudi jugoslovanski predlog,²⁶ po katerem naj bi ostal del jugoslovanske vojske še nadalje v britanski zasedbeni coni Avstrije pod komando maršala Alexandra, podobno kot je bilo čez nekaj dni (21. maja) dogovorjeno za območje Julijske krajine.²⁷ Jugoslovanski odgovor je ob tem posebej poudarjal, da se je položaj po 1. novembru 1943 zelo spremenil, ter da je Jugoslavija med vsemi evropskimi deželami najbolj trpela od nemške okupacije, pri kateri so imele avstrijske enote v nemški armadi veliko vlogo. Zato bi bilo neupravičeno — pravi nota — odrekati jugoslovanski armadi pravico zasledovati sovražnika prek meje in zasesti ozemlje, ki ga je osvobodila od sovražnika. Nota je poudarjala, da so se enote, ki so prekoračile jugoslovansko-avstrijsko mejo, bojevale s sovražnikom, ki ni hotel sprejeti pogojev kapitulacije. Na koncu pravi nota, da zahteve Jugoslavije po zasedbi dela avstrijskega ozemlja ne prejudicirajo odločitve mirovne konference, pač pa kažejo samo na pravice, pridobljene v vojni.²⁸ Angloameričani so zavrnili tudi ta predlog, znova pa so poudarili, da je treba čakati na sklep mirovne konference, pač zato, ker ne dopuščajo jugoslovanskega prejudiciranja tega vprašanja.²⁹ Sovjetski list Izvestija

²¹ Documents, dok. št. 17.

²² Adolf Schärf, *Österreichische Erinnerungen 1945—1955*. Wien 1955; Douglas W. Houston, *Karl Renner and Austria in 1945*. Austrian History Yearbook, Vol. I. 1965, stran 122—148.

²³ Korespondenco Renner—Stalin podaja v prevodu J.(anko) P.(leterski) v članku Dokument iz evropske zgodovine — Rennerjevo pismo Stalinu. Naši razgledi, 14. januarja 1956, št. 1.

²⁴ Dawid J. Dallin, *Stalin, Renner und Tito. Österreich zwischen drohender Sowjetisierung und der jugoslawischen Gebietsansprüche in Frühjahr 1945*. Europa Archiv št. 15/17, 1958, str. 11030—11034.

²⁵ Npr. Mark Clark, *Svijesni riziko*. Zagreb, 1955 str. 439—440.

²⁶ Documents, dok. št. 20 in 21.

²⁷ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1961. str. 81 sl.; *Tajna prepiska Churchill-Staljin*. Zagreb 1965, dok. št. 406, 467, 470; *Tajna prepiska Roosevelt-Staljin*. Zagreb 1965, dok. št. 322—323, 330, 334, 337, 345, 347.

²⁸ Documents, dok. št. 17 in 19.

²⁹ Gl. opombo 27.

je objavil 22. maja izjavo generala Alexandra, ki med drugim opozarja, da je bila Sovjetska zveza obveščena o, takratnih angloameriških namerah v koroškem vprašanju.

3. S tem, da smo se dotaknili diplomatske komponente koroškega vprašanja, smo se približali takratnemu specifičnemu položaju Koroške v primerjavi s položajem, ki so ga našli zahodni zavezniki in Sovjetska zveza na ozemlju Velike Nemčije. O tem piše Janko Pleterski: »Medtem, ko je povsod drugod na ozemlju Velike Nemčije poraz Hitlerjeve vojske šel roko v roki z istočasnim razpadom nacističnega oblastvenega aparata, so britanske okupacijske sile na Koroškem naletele, razen na revolucionarno ljudsko oblast Osvobodilne fronte, tudi na provizorično deželno vlado, sestavljeno iz predstavnikov avstrijskih strank izpred fašističnega obdobja, ki je sprejela oblast 'legalno' in na miren način direktno iz rok predstavnikov nacistične oblasti.«³⁰ Pri obdelavi protinacističnega boja južno-koroškega prebivalstva³¹ moramo posebej opozoriti na znano resolucijo komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije, s katero so tri partije priznale slovenskemu narodu (tudi v Italiji in Avstriji) pravico do samoodlčbe. Zavezale so se tudi, da bodo brezpogojno podprle revolucionarni boj slovenskega naroda ter si prizadevale za uresničitev tega cilja.³² To rešitev je nakazala tudi deklaracija ustanovnega kongresa KP Slovenije leta 1937, ko je znova podčrtala zahtevo po zedinjeni Sloveniji, pa tudi federativno zedinjenje slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. Že prvi pozivi CK KPS za boj proti okupatorju so prek Osvobodilne fronte slovenskega naroda (ustanovljene 27. aprila 1941) postavljali med cilje boja proti fašizmu tudi zahtevo po združitvi slovenskega naroda od Gospe svete do Jadrana in od Kolpe do Beneške Slovenije.³³ Ob tem je 1. maja 1942 CK KPS poudaril, da pripada Zedinjeni Sloveniji vse ozemlje, ki ga naseljujejo Slovenci in ki je bilo »v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčeno«.³⁴ Podrobneje pa pojasnjuje takratno stališče CK KPS pismo Edvarda Kardelja tovarišu Titu z dne 7. oktobra 1942. V pismu je Edvard Kardelj sporočil, da je na vprašanje razširitve organizacij KPS na območju južne Koroške odgovoril, da naj se na Koroškem, podobno kot na Primorskem izgrajujejo organizacije KPS, posebej pa še organizacije Osvobodilne fronte. »Po potrebi,« pravi Kardeljevo pismo, »bomo tudi tam pozneje vzpostavili vodstvo.« Kolikor pa bi nastala nasprotja s KP Avstrije, se bo treba medsebojno sporazumeti.³⁵

³⁰ Janko Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni. Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 2, 1960, stran 10.

³¹ Za NOB na Koroškem gl. razpravo Franceta Škerla, Koroška v boju za svobodo. Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 493—603.

³² Izjavo treh partij je objavilo glasilo CK KPS Delo 1948, str. 66—68.

³³ Metod Mikuž, Drugo zasedanje AVNOJ-a i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja. Vojnoistorijski glasnik, 1963, št. 6.

³⁴ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI. knjiga 2, dok. št. 86; prim. pismo E. Kardelja Titu z dne 14. decembra 1942 v Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963.

³⁵ Za Slovensko primorje in Istro je namreč veljala direktiva kominterne z dne 23. julija 1942: »Treba je ustanavljati organizacijske enote KPS v starih italijanskih rajonih, kjer živijo Slovenci in Hrvati — v Istri, Trstu in drugod. Razširjanje partizanske vstaje v teh krajih ni samo potrebno, temveč nujno. Nujno tudi zato, ker bo to povezovalo z italijanskimi tovariši in ker se bodo v Istri, Trstu in na Reki ustanovljale (tudi) organizacije KPJ, italijanski delavci pa sodelujejo pri organiziranju partizanske vstaje in v antifašistični borbi...« Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945). Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958/59, stran 14.

Mejnik pri rasti protinacističnega boja prebivalstva južne Koroške pa pome-
nijo po kapitulaciji Italije jeseni 1943 stiki pokrajiskega odbora OF ter pokrajins-
skega odbora KPS za Koroško s protifašisti avstrijske narodnosti, predvsem z
beljaškimi komunisti. Ohranjena korespondenca med PK KPS za Koroško in CK
KPS kaže, da je prišlo pozimi 1943—1944 do več razgovorov med predstavniki
PK KPS za Koroško ter komunisti avstrijske narodnosti, ki so na razgovorih nasto-
pali tudi kot pooblaščenca CK KPA. Razgovarjali so se predvsem o medsebojnem
sodelovanju, o delu avstrijske Osvobodilne fronte (Österreichische Freiheitsfront)
kot množične avstrijske protifašistične organizacije ter o pristojnostih obeh partij
na območju južne Koroške. 5. marca 1944 je ob tem PK za Koroško izdal okrož-
nico okrožnim komitejem, v kateri je podčrtal v duhu direktive Edvarda Kardelja
(oziroma CK KPJ) za čas oboroženega boja prvenstvenost oboroženega boja proti
nacizmu. Okrožnica pravi, da mora priti v tem boju tako do najtesnejšega sode-
lovanja med KPS in KPA kot tudi med slovenskim in avstrijskim prebivalstvom;
posebej pa podčrtuje, da bo končna rešitev koroškega vprašanja odvisna od bodo-
čega razvoja v Avstriji in Jugoslaviji. Zato je tudi prva in glavna naloga
vseh partijskih organizacij na Koroškem organiziranje in razvoj protinemškega
odpora slovenskega in avstrijskega prebivalstva.³⁶ — Poleti 1944 je prišlo dalje do
razgovorov med Edvardom Kardeljem in generalnim sekretarjem CK KPA Franzem
Honnerjem, ki je z letalom prispel iz Sovjetske zveze na osvobojeno ozemlje
Slovenije. Honner je na teh razgovorih, kot piše Dušan Plenča v knjigi Medju-
narodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata. Beograd 1962, stran 361
priznal odgovornost Avstrije do Jugoslavije ter izjavil, da so po njegovem koroški
Slovenci zaslužili, da se priključijo k Jugoslaviji, in da je protinacistični boj slo-
venskega koroškega prebivalstva v bistvu ljudski plebiscit. Na podlagi teh razgo-
vorov je bil iz protifašistov avstrijske narodnosti na ukaz glavnega štaba NOV
in PO Slovenije 24. novembra 1944 ustanovljen v Suhi krajini prvi avstrijski bataljon.
Sredi februarja 1945 je pozval CK KPA prebivalstvo Avstrije, posebno pa še
Koroške, k oboroženi vstaji in v skupen boj avstrijskega in jugoslovanskega pre-
bivalstva proti nemškim silam.³⁷

Ko je 8. maja 1945 padel nacistični režim na Koroškem je sodelovanje slo-
venskih in avstrijskih protifašistov pokazalo novo razsežnost. 16. maja je bil
namreč izvoljen pokrajinski NOO kot najvišji oblastveni organ za področje južne
Koroške. Zborovanja, na katerem je bil izvoljen PNOO, so se poleg predstavnikov
slovenskega protinacističnega gibanja udeležili tudi predstavniki KPA in levega
krila socialdemokratske stranke Avstrije. tako imenovani revolucionarni socialisti
(volilno pravico je na zborovanju imelo 160 Slovencev in 120 Avstrijcev).³⁸ O
izvolitvi PNOO so bile obveščene tudi britanske zasedbene oblasti na Koroškem,
ki so priznale PNOO za predstavnika jugoslovanske oblasti v deželi. Vendar je to
priznanje trajalo le do 21. maja, ko je jugoslovanska vojska zapustila Koroško;

³⁶ Ustrezno dokumentacijo hrani arhiv IZDG, fasc. 649 in 650; Aus der Vergangenheit
der KPÖ. Wien 1961, str. 101—103.

³⁷ Faksimile ukaza GŠ NOV in PO Slovenije z dne 24. novembra 1944 o ustanovitvi
prvega avstrijskega bataljona glej v zborniku Koroška v borbi. Celovec 1951, stran 71;
Herbert Steiner, Der österreichische Widerstand. Tagebuch. Wien, št. 7/8, 1965, stran 6;
Metod Mikuž, Ideje mednarodnega sodelovanja v julijskem odporiškem gibanju. Pri-
morski dnevnik, Trst, 12. junija 1965, št. 138, stran 3; Franz Honner, Das Leben eines
österreichischen Kommunisten. Wien 1964, str. 34—37.

³⁸ Slovenski vestnik, glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško posebna iz-
daja, 1. februarja 1945, št. 17.

še nadalje pa so Britanci upoštevali Osvobodilno fronto kot političnega predstavnika Slovencev.

4. Še nekaj besed o tako imenovani začasni koroški vladi iz maja 1954. Podroben oris dogajanja v Celovcu v dneh pred razpadom tretjega rajha omogoča več spominskih zapiskov, ki so izšli v koroškem tisku letos maja ob dvajsetletnici razpada nacističnega rajha.³⁹ Clanki kažejo, da sega ideja o prevzemu oblasti v primeru razpada nacističnega rajha s strani predstavnikov nekdanjih političnih strank na Koroškem, socialdemokratske in krščansosocialne, v drugo polovico leta 1944 ali pa v začetek leta 1945. Ta načrt je izhajal (vsaj tako moremo sklepati iz teh člankov) iz predpostavke, da bi se mogla s tako vlado predstaviti enotnost dežele pred zunanjim svetom, predvsem pa pred zahodnimi zavezniki ter na tak način preprečiti prihod jugoslovanske armade severno od Karavank. Pri tem so seveda računali, da bo Koroška prišla v britansko zasedbeno področje Avstrije. To idejo so aprila in maja 1945 podprle tudi takratne nacistične oblasti. V soglasju z njimi je prišlo, kakor danes lahko ugotovimo, do več sestankov med predstavniki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja ter med predstavniki nekdanjih političnih strank. Prvi tak sestanek je bil 13. ali 14. aprila v bližini Celovca pri Podkrnosu. Na sestanku so predvsem razpravljali o aktivnem boju proti nacizmu. Edini uspeh teh razgovorov pa je bila izpustitev slovenskih in avstrijskih protifašistov iz celovških zaporov. Iz nekega članka v celovški Volkszeitung lahko sklepamo, da so predstavniki nekdanjih koroških političnih strank hoteli s temi stiki preprečiti partizanom zavzeti Celovec. Še v času teh razgovorov je 5. maja takratni nacistični gauleiter Koroške dr. Friedrich Rainer sklenil sporazum s predstavniki nekdanjih političnih strank, po katerem bi v primeru sovražnikovega prihoda v deželo predal vso oblast tem predstavnikom. Odobril jim je tudi stopiti v stik z Britanci v Italiji, z željo, da bi ti čimprej zasedli Koroško. Namen predaje oblasti je dr. Rainerju odobril tudi feldmaršal Kesselring »najvišja instanca hitlerjevega rajha, do katere je Rainerju uspelo priti« (Fran Zwitter). V tem kompleksu je zanimivo še to, da je Rainer dovolil kvislinškemu slovenskemu domobranstvu stike z Britanci v želji, da bi tako britanska vojska čimprej zasedla tudi jugoslovanske dele slovenskega etničnega območja. Resnica je tudi, da so na nekaterih krajih nemške oborožene sile skušale preprečiti prihod enot jugoslovanske armade na Koroško, da bi tako omogočile Britancem zasedbo dežele. To je bilo npr. na Korenskem sedlu, nad Kranjsko goro, ko je bilo 7. maja zvečer že jasno, da bo čez nekaj ur sovražnik prestopil koroško mejo. Rainer je sporočil po celovškem radiu predajo oblasti predstavnikom nekdanjih političnih strank in njihovi tako imenovani začasni koroški deželni vladi, ki so jo Britanci razpustili šele po umiku jugoslovanske vojske iz Celovca in Koroške. Vzrok za to razpustitev je bila na eni strani jugoslovanska argumentacija, ki je kazala na Rainerjevo vlogo pri postavitvi te vlade, na drugi strani pa želja Britancev po dokončni utrditvi oblasti na Koroškem. Šele sedaj so Britanci zamenjali to vlado s posebnim posvetovalnim odborom, sestavljenim v glavnem iz istih oseb, v katerega pa so postavili tudi slovensko osebnost, ki pa ni imela mandata Osvobodilne fronte.⁴⁰

³⁹ Kleine Zeitung, 30. aprila in 8. maja 1965; Volkszeitung in Die Neue Zeit 8. maja 1965; Kärntner Landeszeitung 7. maja 1955, Salzburger Nachrichten 4. maja 1965; Volkszeitung 9. in 19. maja 1965.

⁴⁰ Podrobneje o tem glej moj članek 8. maj 1945 v Celovcu. Kronika 1965, št. 3, str. 203–205.